gesi bozulan körfezin temizlenerek eski haline kavuşturulmasının yıllar alacağı tahmin edilmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

TSMA, nr. E 4455, 5766, 8499; S. H. Longrigg, *Four Centuries of Modern Irak,* Oxford 1925, s. 105-108, 187-195; Bekir Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Siyasî Münasebetleri 1578-1590,* İstanbul 1960, Giriş; Mahmûd Ali Dâvûd, *el-Ḫalîcü'l-ʿArabî ve'l-ʿalâḳātü'd-devliyye (1890-1914),* Kahire 1961; Cemâleddin Zekeriyyâ Kāsım, *el-Ḫalîcü'l-ʿArabî (1840-1914),* Kahire 1966; R. S. Whiteway, *The Rise of the Portuguese Power in India,* London 1967, s. 222; *Delîlü'l-Ḫalîc* (Coğrafya), I, 3, 125-128; *a.e.* (Târih), I, 14-50; II, 644, 803; III, 1215, 1457; Ahmad Mustafa Abu Hakima, "The Development of the Gulf States", *The Arabian Peninsula Society and Politics* (nşr. D. Hopwood), New Jersey 1972, s. 31-53; *Middle East and North Africa,* London 1985, s. 218; *Arabian Boundaries, Primary Documents 1853-1957* (ed. R. Schofield — G. Blake), Oxford 1988, II, 307-311, 321-327, 339-343, 353; Cengiz Orhonlu — Turgut Işıksal, "Osmanlı Devrinde Nehir Nakliyatı Hakkında Araştırmalar: Dicle ve Fırat Nehirlerinde Nakliyat", *TD,* XIII/17-18 (1963), s. 78-79, 90-91, 99; Cengiz Orhonlu, "Seydî Ali Reis", *TED,* sy. 1 (1970), s. 39-56; a.mlf., "1559 Bahreyn Seferine Âid Bir Rapor", *TD,* XVII/22 (1967), s. 1-16; Salih Özbaran, "XVI. Yüzyılda Basra Körfezi Sâhillerinde Osmanlılar, Basra Beylerbeyliğinin Kuruluşu", *a.e.,* sy. 25 (1971), s. 51-54; Richard N. Frye, "The Persian Gulf and Changes in Nomenclature", *Jerusalem Studies in Arabic and Islam,* XIII, Jerusalem 1990, s. 33-43.

 MUSTAFA L. BILGE

BASRİYYÛN
(البصريون)

Mu'tezile'nin Basra ekolüne mensup olan kelâmcılara verilen genel ad (bk. MU'TEZİLE).

BASRİYYÛN
(البصريون)

II-IV. (VIII-X.) yüzyıllar arasında Basra'da yetişen ve Arapça'nın gramer kaidelerini tesbit etmeye çalışan dilcilerle bunların görüşlerini benimseyen âlimlere verilen ad.

İslâmiyet'in doğuşundan sonra Araplar'ın Arapça'yı bilmeyen topluluklarla ilişkileri sonucunda hayat tarzlarında bazı değişmeler ve dillerinde bozulmalar oldu. Konuşma dilinde fasih Arapça'dan farklı özellikler görülmeye başlandı. Bu durum sadece günlük konuşmalarda değil Kur'an-ı Kerîm'in okunmasında da kendini gösterdi. Kur'an'ın doğru okunmasını ve doğru anlaşılmasını temin etmek için Arapça'nın İslâmiyet'i yeni kabul etmiş Arap olmayan milletler tarafından öğrenilmesini kolaylaştırmak, bunun için de Arapça dili gramerini ilmî usullere dayalı kaideler halinde tesbit etmek gerekiyordu. Böylece Arap filolojisinin kuruluşu, klasik dil ve edebiyat malzemesinin derlenmesi, ayrıca ihtiyaç duyulan gramer ve lugat çalışmaları, ilk defa Arap yarımadasının kuzeydoğusunda Araplar'la Arap olmayanlar arasında âdeta bir sınır vazifesi gören Basra'da, yaklaşık bir asır sonra da ona paralel olarak Kûfe'de başlayıp üç asır kadar devam etti.

Bu iki muhitteki dil ve edebiyat çalışmaları, prensipleri ve meselelere bakış tarzları birbirinden farklı, dolayısıyla aralarında ihtilâflar bulunan iki dil mektebinin doğmasına yol açtı. Önceleri Basriyyûn'dan faydalanarak yetişen ve II. (VIII.) yüzyıl sonlarında ayrı bir grup teşkil eden Kûfiyyûn, rekabet duygusunun etkisiyle hararetli bir çalışma içine girdi. Kûfe'de Ali b. Hamza el-Kisâî ve Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ gibi iki büyük nahiv âlimi yetiştikten sonra bu iki mektep mensupları arasında görüş ayrılıkları çoğalmış, ihtilâfları müstakil kitaplara konu teşkil eden çalışmaları, Arapça'nın edebî mahsullerinin derlenmesi ve kaidelerinin tesbitinde önemli rol oynamıştır.

İlk ihtilâf, Kûfe'nin temsilcisi olan Ebû Ca'fer er-Ruâsî ile Basra'nın temsilcisi ve alfabetik Arap lugatçılığının kurucusu olan Halîl b. Ahmed el-Ferâhidî (ö. 175/791) arasında başlamış, daha sonra Kûfeli Kisâî ile Basralı Sîbeveyhi (ö. 180/796) arasında devam etmiştir. Bu iki âlimin Hârûnürreşîd'in emriyle "Zünbûriyye" meselesi üzerinde yaptıkları tartışma çok meşhurdur (bk. Zeccâcî, s. 9-10). Bu ihtilâflarda tarafların muhalifleri ve müdafileri vardı. Münakaşa ve münazaraların çoğu halifelerin saraylarında cereyan etmiştir. Kûfe'nin Bağdat'a yakın olması ve Kûfeliler'in Hâşimîler'e olan sempatileri sebebiyle Abbâsî hânedanı ve vezirleri daha çok Kûfeliler'in tarafını tutmuştur. Basriyyûn'la Kûfiyyûn arasında cereyan eden münazaralar nahivcilere dair ilk tabakat kitaplarında yer almış, daha sonra bunların bir kısmını Ebü'l-Kāsım ez-Zeccâcî (ö. 337/949) *Mecâlisü'l-ʿulemâʾ* adlı eserinde toplamıştır. Bu ilk kaynaklar daha sonra kaleme alınan tabakat ve hal tercümesi kitaplarıyla iki mektebin ihtilâfına dair eserlere de kaynak teşkil etmiştir.

Her iki mektebin çalışmaları **semâ***a ve kıyasa dayanmakla beraber farklı sonuçlar elde etmelerinin birtakım sebepleri vardır. Arap dilini hatasız bir şekilde konuşan bedevîlerin çöle yakın bir şehir olan Basra'da toplanması, Câhiliye dönemindeki Ukâz panayırını andıran ve İslâmî dönem panayırlarının en önemlilerinden biri olan Merbid'in Basra'da bulunması gibi sebeplerden ötürü Basriyyûn, titizlikle seçtikleri bedevî Araplar'ın fasih lehçesini esas alıp dile ait genel kurallar koymuşlar, bu kurallara uymayan şekilleri **şâz*** kabul ederek onlar için ayrıca kaide koymaya gerek görmemişlerdir. Buna karşılık Kûfe'nin dil bakımından karışık unsurlarla dolu olması sebebiyle Kûfiyyûn semâın kaynağını seçmede aynı titizliği göstermeyerek Araplar'dan rivayet edilen her kullanıma itibar etmişler, nâdir ve şâz olsa bile duydukları her şekli kaideye esas almışlardır. Bunun için Süyûtî İbn Dürüsteveyh'ten naklen, "zaruret sebebiyle kullanımı câiz olan şâz lugatları birer asıl kabul ettiği için Kisâî'nin nahiv ilmini ifsat ettiğini" söylemiştir (*Buġyetü'l-vuʿât,* II, 164).

İki mektep arasındaki anlayış farkı ve ihtilâf sebeplerine örnek olarak aşağıdaki kelimelerin çoğul yapılması hususu gösterilebilir: "Kapı" mânasına gelen **bâb** kelimesi **ebvâb, bîbân** ve **ebvibe** şeklinde çoğul yapılır. Ancak ebvibe fazla kullanılmayan nâdir bir şekildir. Aynı vezinde olup "köpek dişi" anlamında kullanılan **nâb** kelimesinin çoğul şekilleri ise **enyüb, enyâb** ve **nüyûb**dur. Aynı vezinde olan **deff** (tef), **raff** (raf) ve **saff** (sıra, dizi) kelimeleri sadece **düfûf, rufûf** ve **sufûf** şekillerinde cemilenir. Def vezninde olup "el ayası" ve "yumruk" mânasına gelen **keff** kelimesinin çoğul biçimleri ise **eküff, küfûf** ve **küffdür**. Basriyyûn'a göre bu kelimelerden bedevî Arap-

Aḫbârü'n-naḥviyyîn'in unvan sayfası (Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 1842)

lar'ın kullandığı şeklin dışında çoğul yapılması câiz değildir. Dolayısıyla "nâb" kelimesinin, "bâb"ın çoğulu olan "bîbân"a kıyasla "nîbân", "deff" ve "saff" kelimelerinin de "keff"in çoğulu olan "eküff"e kıyasla "edüff" ve "asuff" şeklinde çoğul yapılması doğru değildir. "Bâb"ın en çok kullanılan esas çoğul şekli "ebvâb"dır. Bu kelimenin "ebvibe" şeklindeki çoğulu ise nâdir ve şâzdır, sadece Arap'tan duyulması halinde kabullenilir, fakat kullanılmaz. Kûfiyyûn'a göre ise "deff" ve "saff" kelimeleri "keff" kelimesiyle aynı vezinde olduğundan bunların da tıpkı "keff" kelimesi gibi "edüff" ve "asuff" şeklinde, "nâb" kelimesinin aynı vezinde olan "bâb"ın nâdir ve şâz çoğulu "ebvibe"ye kıyasla "enyibe", "câr"ın (komşu) "ecvire", "tâc"ın (taç) "etvice" şeklinde çoğul yapılması câizdir.

Buna göre Basriyyûn duydukları şekillerden seçtiklerini, Kûfiyyûn ise duydukları her şekli kıyasa esas almışlardır. Diğer bir ifadeyle Basriyyûn prensiplere, Kûfiyyûn Araplar'dan işittiklerine daha çok önem vermişlerdir. Bu bakımdan Basra mektebinde fikir hürriyeti daha çok, aklî istidlaller daha câziptir. Dolayısıyla Basriyyûn Arap dili ve edebiyatı üzerinde yüksek bir hâkimiyet kurmuşlardır. Daha sonraki Arap dilciliği Basriyyûn görüşüne dayanmaktadır. Bunun için de baştan beri genellikle Basra mektebi üstün tutulmuş, dil öğrenimi için Basra'dan Kûfe'ye çok az kişi gittiği halde Kûfe'den Basra'ya bu maksatla, özellikle de Sîbeveyhi'nin *el-Kitâb*'ını okumak için pek çok talebe gelmiştir. İki mektep arasındaki ihtilâflar ilmî olduğu kadar siyasî idi. Basra ve Kûfe siyasî ve ilmî birer merkez olmaktan çıkıp her iki şehrin önde gelen âlimleri Bağdat'a göç edinceye ve münakaşayı devam ettiren üstatların ölümleri sebebiyle iş ehemmiyetini kaybedinceye kadar (IV./X. yüzyıl) bu ihtilâf sürüp gitmiştir. Bundan sonra Ebü'l-Kāsım ez-Zeccâcî, Ebû Ali el-Fârisî (ö. 377/987) ve İbn Cinnî (ö. 392/1001) gibi âlimler tarafından temsil edilen Bağdat mektebi Abbâsîler'in Kûfiyyûn'u desteklemelerine rağmen bu çalışmalara uzlaştırıcı bir yön vermiştir.

Ahbârü'n-nahviyyîn'in Ali b. Şâzân tarafından 376 (986) tarihinde istinsah edilen bir nüshasının ketebe sayfası (Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 1842, vr. 96ª)

Basra mektebinin ilk temsilcileri Ebü'l-Esved ed-Düelî (ö. 69/688), Îsâ b. Ömer es-Sekafî (ö. 149/766), Ahfeş el-Ekber (ö. 177/793) ve Yûnus Habîb'dir (ö. 182/798). Bunlardan sonra gerek bu mektebin gerekse Arap dilinin iki büyük âlimi olan Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî ile talebesi Sîbeveyhi gelir. Basra mektebi mensupları arasında Sîbeveyhi'den sonra da Ahfeş el-Evsat (ö. 215/830 [?]), Ebû Ubeyde Ma'mer b. Müsennâ (ö. 209/824-25 [?]), Ebû Zeyd el-Ensârî (ö. 215/830), Asmaî (ö. 216/831), Ebû Ubeyd Kāsım b. Sellâm (ö. 224/838), Ebû Osman el-Mâzinî (ö. 249/863), Müberred (ö. 285/898) ve İbn Düreyd (ö. 321/933) gibi büyük âlimler birbirini takip etmiştir.

Basra mektebi mensuplarından Ebû Saîd Hasan b. Abdullah es-Sîrâfî (ö. 368/979), Basriyyûn'un hal tercümelerine dair *Ahbârü'n-nahviyyîne'l-Basriyyîn* (nşr. Krenkow, Beyrut 1936; Tâhâ Muhammed ez-Zeynî — Muhammed Abdülmün'im el-Hafâcî, Kahire 1374; Muhammed İbrâhim el-Bennâ, Kahire 1405/1985) adıyla müstakil bir eser kaleme aldığı gibi Ebü't-Tayyib el-Lugavî de (ö. 351/962) Basra ve Kûfe mekteplerine mensup dilcilerin hal tercümelerini *Merâtibü'n-nahviyyîn*'de (nşr. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim, Kahire 1955) bir araya getirmiştir. Ayrıca Ebû Bekir ez-Zübeydî (ö. 379/989) *Tabakātü'n-nahviyyîn ve'l-lugaviyyîn* (nşr. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim, Kahire 1955; Muhammed Sâmî Emîn el-Hancî, Kahire 1373/1954) adlı eserinin yarısından fazlasını Basralı dil bilginlerine tahsis etmiştir. Günümüzde de Basra mektebiyle ilgili olarak Abdurrahman es-Seyyid'in *Medresetü'l-Basra*'sı gibi (Kahire 1968) müstakil çalışmalar yapılmaktadır. Şevki Dayf da *el-Medârisü'n-nahviyye* (Kahire 1968) adlı eserinin büyük bir kısmını bu mektep mensuplarının çalışmalarına ayırmıştır.

Her iki mektep mensuplarının ihtilâfları, fıkıhta **hilâfiyat***a dair kaleme alınan eserler gibi, nahvin meseleleri hakkında müstakil eserler yazılmasına vesile olmuştur. Bunların en tanınmışları Ebü'l-Berekât Kemâleddin İbnü'l-Enbârî'nin (ö. 577/1181) *el-İnsâf fî mesâ'ili'l-hilâf beyne'n-nahviyyîne'l-Basriyyîn ve'l-Kûfiyyîn*'i (nşr. Gothold Weil, Viyana 1913; M. Muhyiddin Abdülhamîd, Kahire 1961, 4. baskı), Ebü'l-Bekā el-Ukberî'nin (ö. 616/1219) *et-Tebyîn ʿan mezâhibi'n-nahviyyîne'l-Basriyyîn ve'l-Kûfiyyîn*'i (nşr. Abdurrahman b. Süleyman el-Useymîn, Beyrut 1406/1986; bu kitap Muhammed Hayr el-Hulvânî tarafından 1961'de Halep'te *Mesâ'ilü hilâfiyye fi'n-nahv* adıyla da yayımlanmıştır) ile Abdüllatîf b. Ebû Bekir ez-Zebîdî'nin (ö. 802/1400) *Î'tilâfü'n-nusra fi'htilâfi nühâti'l-Kûfe ve'l-Basra*'dır (nşr. Târık el-Cenâbî, Beyrut 1407/1987). Bu konuda daha başka eserlerin de yazılmış olduğu bilinmektedir (bk. Abdurrahman b. Süleyman el-Useymîn'in Ukberî'nin *et-Tebyîn*'ine yazdığı mukaddime, Beyrut 1406/1986, s. 77-83) (ayrıca **bk. KÛFİYYÛN**).

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'l-Enbârî, *el-İnsâf fî mesâ'ili'l-hilâf beyne'n-nahviyyîne'l-Basriyyîn ve'l-Kûfiyyîn* (nşr. M. Muhyiddin Abdülhamîd), Kahire 1953; Ebü'l-Kāsım ez-Zeccâcî, *Mecâlisü'l-ʿulemâ'* (nşr. Abdüsselâm M. Hârûn), Kahire 1403/1983, s. 9-10; Ebü't-Tayyib el-Lugavî, *Merâtibü'n-nahviyyîn* (nşr. Muhammed Ebü'l-Fazl), Kahire 1954; Sîrâfî, *Ahbârü'n-nahviyyîne'l-Basriyyîn* (nşr. Fr. Krenkow), Paris-Beyrut 1936; Ebû Bekir ez-Zübeydî, *Tabakātü'n-nahviyyîn ve'l-lugaviyyîn* (nşr. Muhammed Ebü'l-Fazl), Kahire 1973, s. 21-121, 157-188; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (Teceddüd), s. 45-69; Ukberî, *et-Tebyîn ʿan mezâhibi'n-nahviyyîne'l-Basriyyîn ve'l-Kûfiyyîn* (nşr. Abdurrahman b. Süleyman el-Useymîn), Beyrut 1406/1986; Abdüllatîf ez-Zebîdî, *Î'tilâfü'n-nusra fi'htilâfi nuhâti'l-Kûfe ve'l-Basra* (nşr. Târık el-Cenâbî), Beyrut 1407/1987; Süyûtî, *Buğyetü'l-vuʿât*, II, 164; a.mlf., *el-Müzhir*, II, 397-405; Abdurrahmân Fehmi, *Medresetü'l-Arab*, İstanbul 1304, s. 34-42; Ahmed Emîn, *Duha'l-İslâm*, Beyrut 1351-55/1933-36, II, 283-298; Brockelmann, *GAL*, I, 96-117; *Suppl.*, I, 158-177; Şevki Dayf, *el-Medârisü'n-nahviyye*, Kahire 1968, s. 9-150; Abdurrahman es-Seyyid, *Medresetü'l-Basra en-Nahviyye*, Kahire 1388/1968; Hüseyin Küçükkalay, *Kur'an Dili Arapça*, Konya 1969, s. 88; Mustafa Sâdık er-Râfiî, *Târîhu âdâbi'l-ʿArab*, Beyrut 1394/1974, I, 409-415; Abdülazîz Atîk, *el-Medhal ilâ ʿilmi'n-nahvi ve's-sarf*, Beyrut 1974, s. 137-154; Ömer Ferrûh, *Târîhu'l-edeb*, II, 48-51; C. Zeydan, *Âdâb* (Dayf), II, 114-118; Nâsirüddin el-Esed, *Mesâdirü'ş-şiʿri'l-Câhilî*, Kahire 1978, s. 433-437; Sadrettin Gümüş, *Seyyid Şerîf Cürcânî ve Arap Dilindeki Yeri*, İstanbul 1984, s. 33-42; Sezgin, *GAS*, IX, 28-31; İnci Koçak, "Basra ve Kûfe Mektepleri", Doğu Dilleri, II/4, Ankara 1981, s. 143-155; I. Goldziher, "Arap Dili Mektepleri" (trc. Süleyman Tülücü), *EAÜİFD*, sy. IX (1990), s. 329-344; Kâmil Miras, "Abbasiler", *İTA*, II, 172-176; *TA*, V, 368-369; Ilse Lichtenstädter — [Nihad M. Çetin], "Nahiv", *İA*, IX, 35-37; Nihad M. Çetin, "Sîbeveyhi", *İA*, X, 578-585; a.mlf., "Arap (Edebiyat)", *DİA*, III, 296-297.

 HULÛSİ KILIÇ